

Universiteit Leiden

Bachelorscriptie

**Kwaliteit van het gezinsfunctioneren en emotionele problematiek bij
het kind: de modererende rol van intelligentie**

Annelize van Strien
s1281593

Bachelor Pedagogische Wetenschappen
Specialisatie Orthopedagogiek
Universiteit Leiden

Begeleider: M.N. Brandenburg-Goddard
2° beoordelaar: T. Ziermans
04-07-2015

Inhoudsopgave	
Samenvatting	p. 2
Inleiding	p. 3
Methode	p. 7
Onderzoeksgroep	p. 7
Meetinstrumenten	p. 7
- <i>Intelligentie</i>	p. 7
- <i>Kwaliteit van het gezinsfunctioneren</i>	p. 7
- <i>Emotionele problematiek</i>	p. 8
Procedure	p. 8
Statistische analyse	p. 9
Resultaten	p. 10
Algemene kenmerken onderzoeksgroep	p. 10
Normaliteit en uitbijters	p. 10
Beschrijvende gegevens	p. 10
- <i>Intelligentie</i>	p. 10
- <i>Kwaliteit van het gezinsfunctioneren</i>	p. 10
- <i>Emotionele problematiek</i>	p. 11
Resultaten van de analyse	p. 11
Discussie	p. 13
Beperkingen	p. 15
Implicaties voor wetenschap en praktijk	p. 16
Referenties	p. 18

Samenvatting

Een stimulerende thuisomgeving biedt kinderen warmte, steun en veiligheid. De kwaliteit van deze thuisomgeving heeft gevolgen op emotioneel gebied. De mate van invloed van een slecht functionerende thuissituatie verschilt echter per individu. In deze studie is onderzoek gedaan naar intelligentie als modererende factor op de relatie tussen de kwaliteit van het gezinsfunctioneren en emotionele problematiek bij kinderen. Aan de studie deden 10 jongens en 25 meisjes mee in de leeftijd van twaalf tot zestien jaar. De intelligentie werd bepaald door het afnemen van de CFT. De kwaliteit van het gezinsfunctioneren werd gemeten met de FAD. De emotionele problematiek bij het kind werd gemeten met de SDQ. Bevindingen tonen een relatie tussen de kwaliteit van het gezinsfunctioneren en emotionele problematiek van het kind ($r=.334$, $p=.050$, $N=35$). Er werd geen relatie gevonden tussen het gezinsfunctioneren en de intelligentie van het kind ($r=.010$, $p=.955$, $N=35$). Ook de relatie tussen de intelligentie van het kind en de aanwezige emotionele problematiek bleek niet significant ($r=.222$, $p=.199$, $N=35$). Na het uitvoeren van een multiële regressie bleek intelligentie geen modererende factor op de relatie tussen de kwaliteit van het gezinsfunctioneren en emotionele problematiek bij het kind ($R^2 = .16$, $F(2,32)=3.04$, $p=.062$). Dit onderzoek laat zien dat de kwaliteit van het gezinsfunctioneren gerelateerd is aan emotionele problematiek bij het kind en dat intelligentie mogelijk een dubbele rol speelt in die relatie: hoge of lage intelligentie kan enerzijds als beschermende factor dienen, maar anderzijds een risicofactor zijn. Verder onderzoek zal aantonen bij welk intelligentieniveau meer vatbaarheid is voor emotionele problematiek.

Inleiding

Ieder kind zou er aan het eind van een lange schooldag naar uit moeten zien om thuis te komen: het thuisfront is de veilige haven. Het hebben van een thuis is voor een kind erg belangrijk; een stimulerende thuisomgeving biedt namelijk warmte, emotionele steun en veiligheid (Carlson, Marica, & Corcoran, 2001). Een kind wordt beïnvloed door alles wat om hem of haar heen gebeurt, in het bijzonder door wat er in de thuisomgeving plaatsvindt (Astone & McLanahan, 2001). De kwaliteit van die thuisomgeving heeft belangrijke consequenties voor de uitkomsten van het kind op allerlei gebieden, zoals het schools functioneren, maar ook gedrags- en emotionele problemen bij het kind (Schemerhorn et al., 2011; Carlson, Marica, & Corcoran, 2001; Astone & McLanahan, 2001). Er is veel onderzoek gedaan naar allerlei gezinsvormen die het kind beïnvloeden, in het bijzonder met gescheiden ouders (Kim, 2011; Hartman, Magalhães, & Mandich, 2011). De meeste kinderen leven echter in gezinnen die nog intact zijn. Ook verschillen in intacte gezinnen kunnen zorgen voor positieve of negatieve uitkomsten bij het kind op allerlei gebieden (Schemerhorn et al., 2011).

Dat het gezin van invloed is op het kind, blijkt ook uit eerder onderzoek. In een grootschalig onderzoek in de Verenigde Staten onder 771 kinderen van 2, 3 en 4,5 jaar werd gevonden dat een hogere kwaliteit van gezinsfunctioneren en verzorging van het kind leidt tot minder externaliserend probleemgedrag bij kinderen (Wantamura, Philips, Morrissey, McCartney, & Bub, 2011). In onderzoek van Neymotin (2014) onder kinderen van middelbare schoolleeftijd werd gevonden dat ouderlijke betrokkenheid leidt tot betere uitkomsten bij het kind. Ook blijkt dat kinderen die wonen in een gezin waarin veel chaos en onvoorspelbaarheden zijn, meer problemen hebben met hun basisvaardigheden (Harold et al., 2013). Deze studies laten zien dat de kwaliteit van het gezinsfunctioneren een substantiële invloed heeft op problemen bij het kind.

Wanneer het gezin - in zijn totaliteit of op sommige gebieden - slecht functioneert, en het voor het kind dus een stressvolle omgeving is waarbij hij of zij bloot wordt gesteld aan negatieve gebeurtenissen, heeft dit invloed op de uitkomsten van het kind. De mate van invloed is echter per individu verschillend, omdat sommige kinderen het beter doen in bepaalde situaties dan andere kinderen (Rossman & Rosenberg, 1992). Dit leidt ertoe dat gezocht kan worden naar factoren die de impact van stress op het kind, in dit geval een slechte kwaliteit van het gezinsfunctioneren, positief of negatief beïnvloeden en emotionele problematiek zouden kunnen veroorzaken. Veel onderzoek naar deze zogeheten modererende effecten richt zich op sociaal-demografische achtergrondkenmerken als sekse, leeftijd, SES (Rossman et al., 1992) maar ook de huwelijksstatus van ouders (Harland, Reijneveld, Brugman, Verloove-Vanhorick, & Verhulst, 2002). Ook intelligentie is in eerder onderzoek al meerdere malen meegenomen als modererende factor die de vatbaarheid voor negatieve omgevingsinvloeden zou kunnen verklaren (Lösel & Farrington, 2012).

Ook uit eerder onderzoek van Masten et al. (1988) onder 205 kinderen van acht tot dertien jaar blijkt dat de relatie tussen stressvolle factoren en de invloed daarvan op het kind varieert door persoonlijke verschillen. Zo zijn kinderen met een lagere kwaliteit van het gezinsfunctioneren en een

lagere IQ score en SES minder competent en vertonen zij meer verstoord gedrag dan kinderen die wonen in een gezin met een lage kwaliteit van het gezinsfunctioneren maar een hogere IQ en SES hebben (Masten et al., 1988). Hieruit blijkt dat intelligentie wel degelijk een modererende invloed heeft op de relatie tussen het gezinsfunctioneren en problematiek bij kinderen. Onderzoek van Luthar (2008) naar factoren die het mogelijk maken bij kinderen om ondanks stressvolle omstandigheden sociaal competent gedrag te behouden, liet zien dat intelligentie wordt geassocieerd met kwetsbaarheid. Kinderen met een hogere intelligentie zijn minder sociaal competent door de meegemaakte stressvolle gebeurtenissen dan kinderen die lager scoren qua intelligentie (Luthar, 2008).

Deze onderzoeken laten zien dat de vatbaarheid voor emotionele problematiek verschilt per intelligentieniveau. Hierdoor zou het ook mogelijk kunnen zijn dat er voor die verschillende niveaus van intelligentie andere uitkomsten bij het kind zijn, als gevolg van slecht gezinsfunctioneren. Uit onderzoek van Shaffer et al. (1985) blijkt namelijk dat kinderen met een lagere intelligentie meer kans hebben op psychiatrische aandoeningen die gekenmerkt worden door angst, terugtrekking en depressie. Ander onderzoek laat zien dat adolescenten tussen de veertien en de achttien jaar met een hoge intelligentie juist een grotere kwetsbaarheid laten zien voor psychologische problemen dan adolescenten met een lage intelligentie (Vialle, Heaven, & Ciarrochi, 2007). Dit laat zien dat we de mogelijkheid dat intelligentie een dubbele rol kan spelen in de reactie op een stressvolle situatie, niet mogen uitsluiten. Kennis en bewustzijn bij het kind van wat zich bij hem of haar thuis afspeelt, kan het kind ook negatief beïnvloeden. In sommige gevallen is een gebrek aan kennis een bescherming voor het kind, en zou een hogere mate van intelligentie angst en depressie met zich mee kunnen brengen (Masten, 2014).

Om dit te verduidelijken, is in het huidige onderzoek de modererende rol van intelligentie in de relatie tussen de kwaliteit van het gezinsfunctioneren en emotionele problemen bij het kind onderzocht. De studie richt zich in het bijzonder op de uitkomsten van een stressvolle gezinssituatie op emotioneel gebied bij een doelgroep die zich midden in de puberteit bevindt, namelijk jeugdigen van twaalf tot zestien jaar. Door dit onderzoek ontstaat er meer theoretisch inzicht over de wijze waarop een stressvolle gezinssituatie het welzijn en de emotionele problematiek juist in die groep jeugdigen beïnvloedt. Door middel van deze nieuwe inzichten kunnen interventies ontwikkeld worden die op deze problemen ingaan. Ook is het voor leerkrachten relevant. Zij kunnen op de bevindingen inspelen en kinderen met hogere of lagere intelligentie extra vaardigheden aanleren met betrekking tot emotionele weerbaarheid van de jeugdige. School heeft namelijk een belangrijke taak in het bevorderen van de mentale gezondheid van kinderen (Flett & Hewitt, 2013).

Allereerst is de intelligentie van de kinderen bepaald. Dit is gedaan op basis van het intelligentiemodel van Raymond Bernard Cattell (1905-1998). Hij maakte onderscheid tussen gekristalliseerde en vloeibare intelligentie. Onder gekristalliseerde intelligentie wordt verstaan: alle kennis die de persoon heeft verworven, en de vaardigheden die nodig zijn om toegang te krijgen tot deze kennis. Dit soort intelligentie kan gemeten worden door bijvoorbeeld het testen van de

woordenschat (Zimbardo, Weber, & Johnson, 2007). Vloeiende intelligentie is de vaardigheid om problemen op te lossen en complexe relaties te zien. Dit wordt bijvoorbeeld gemeten met behulp van een test op het gebied van ruimtelijke visualisatie. Voor deze vorm van intelligentie is geen specifieke achtergrondkennis nodig (Zimbardo et al., 2007). De intelligentietest die in dit onderzoek wordt gebruikt, richt zich op vloeiende, non-verbale intelligentie en minimaliseert hierdoor de invloed van taal. Cultuurspecifieke taken en talige opdrachten zijn afwezig, waardoor weinig tot geen sprake zal zijn van culturele bias (Graham & Naglieri, 2003). Dit betekent dat ieder kind, ongeacht culturele achtergrond, aan dit onderzoek heeft kunnen deelnemen.

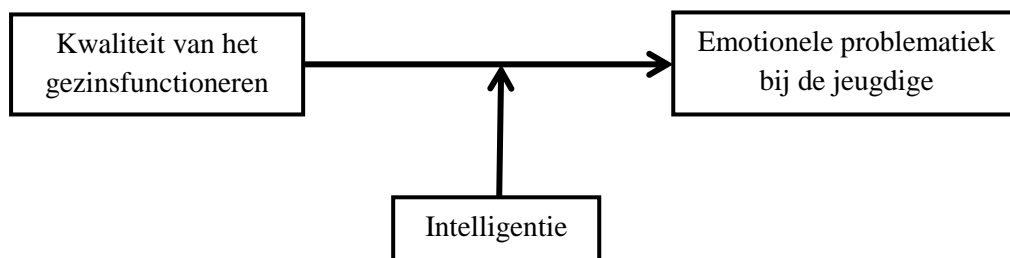
Ook de kwaliteit van het gezinsfunctioneren is in dit onderzoek gemeten. Tijdens het meten van de kwaliteit van het functioneren van het desbetreffende gezin werd ingegaan op de volgende aspecten: communicatie tussen de gezinsleden en acceptatie in het gezin, het vertrouwen in elkaar en het maken van beslissingen (Wachter et al., 2006). Er is onderzocht hoe de gezinsleden met elkaar interacteren. Op deze manier kon er een screening gemaakt worden van de aanwezige problematiek in het gezin (Wenniger, 1995).

De emotionele problematiek bij jeugdigen werd ook gemeten. Er is aandacht besteed aan het verdriet van de adolescent, de zenuwen, het piekeren en de angst die gevoeld wordt door hem of haar. Het geeft aan of er emotionele problemen aanwezig zijn bij het kind en in welke mate deze aanwezig zijn (Goedhart, Treffers, & Widenfelt, 2003)

De achterliggende theorie bij dit onderzoek is het Ecologische Systeemmodel van U. Bronfenbrenner. Volgens deze theorie wordt de ontwikkeling van het kind beïnvloed door individuele kenmerken van het kind, maar ook door mensen en gebeurtenissen in de omgeving van het kind. Er bevinden zich volgens het model verschillende 'systemen' rondom het kind, die van invloed zijn op hem of haar (Bronfenbrenner & Morris, 1998). Het systeem dat zich het dichtst bij het individu met al zijn of haar individuele kenmerken bevindt, is het microsysteem. Hierin bevinden zich de mensen en instellingen waarmee het kind regelmatig contact heeft, namelijk het gezin, de school en de buurt. In het mesosysteem, wat verder van het microsysteem afligt, spelen de relaties tussen mensen die zich bevinden in het microsysteem een rol. Hierin ligt de verbondenheid tussen kinderen en hun omgeving verankerd, bijvoorbeeld de relatie tussen ouders en school of de relatie tussen ouders en de gezinsleden. Het exosysteem, wat niet direct in relatie staat met het kind, bevat de invloed van sociale groepen en instituties. Het macrosysteem bevat de culturele perspectieven, bijvoorbeeld godsdienst en belangrijke gebeurtenissen in de wereld. Dit kan direct en indirect het kind beïnvloeden. Als laatste speelt ook het chronosysteem een rol. Hiermee wordt de tijd bedoeld waarin het kind opgroeit. Als we dit onderzoek vanuit deze theorie bekijken, betekent het dat alles wat zich afspeelt rondom het kind, een directe of indirecte invloed heeft op het kind, zoals het gezinsfunctioneren, de school waar het kind naar toe gaat, maar ook de kenmerken van het individu, zoals intelligentie (Bronfenbrenner & Morris, 1998).

De vraag die centraal staat in dit onderzoek is: 'In hoeverre wordt de relatie tussen de kwaliteit

van het gezinsfunctioneren en emotionele problematiek bij kinderen van twaalf tot zestien jaar gemodereerd door intelligentie?'. Deze vraag wordt beantwoord door het onderzoeken van de volgende vier deelvragen: 1. In hoeverre is er een relatie tussen de *kwaliteit van het gezinsfunctioneren* en *emotionele problematiek* bij kinderen van twaalf tot zestien jaar? 2. In hoeverre is er een relatie tussen *intelligentie* bij kinderen van twaalf tot zestien jaar en de *kwaliteit van het gezinsfunctioneren*? 3. In hoeverre is er een relatie tussen *emotionele problematiek* en *intelligentie* bij kinderen van twaalf tot zestien jaar? 4. In hoeverre wordt de relatie tussen de *kwaliteit van het gezinsfunctioneren* en *emotionele problematiek* bij kinderen van twaalf tot zestien jaar gemodereerd door *intelligentie*?

Figuur 1: Schematische weergave van de onderzoeksvraag.

Methode

Onderzoeksgroep

Aan dit onderzoek hebben 35 kinderen deelgenomen in de leeftijd van twaalf tot zestien jaar. Er is gekozen voor kinderen vanaf twaalf jaar, omdat de Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ) in de vorm van zelfrapportage -die in dit onderzoek is gebruikt voor het meten van de emotionele problematiek- geschikt was voor kinderen vanaf elf jaar (Cotan Documentatie, 2007). De kinderen die deelgenomen hebben aan dit onderzoek, zijn verzameld door dertig studenten, als onderdeel van een groot onderzoek waarin de norm van de Cattell Culture Fair Intelligence Test (CFT-20-R) werd vastgesteld. De aan dit onderzoek deelnemende jeugdigen zijn afkomstig van een middelbare school in Zuid-Holland. Alle jongeren van de school hebben een deelnameformulier ontvangen, zij die uiteindelijk deelgenomen hebben aan het onderzoek hadden toestemming van beide ouders of verzorgers.

Meetinstrumenten

Intelligentie

Voor het meten van de intelligentie werd de Cattell Culture Fair Intelligence Test (CFT-20-R) gebruikt. Deze test is ontworpen door Raymond Bernard Cattell (1905-1998). De items die deze intelligentietest bevat, richten zich op non-verbale, vloeibare intelligentie, en bevat bijvoorbeeld een opgave waarbij een reeks symbolen moet worden aangevuld. De test bestond uit 56 items, die opliepen in moeilijkheidsgraad. Bij ieder item waren vijf antwoordmogelijkheden (a-e). De uitkomst van deze test resulteerde in een intelligentiescore (Graham et al., 2003), en vertelde ons hoe intelligent het kind is op basis van zijn of haar norm (leeftijdscategorie). De totaalscore van deze test was numeriek.

Kwaliteit van het gezinsfunctioneren

De kwaliteit van het gezinsfunctioneren werd gemeten met de Family Assessment Device (FAD). Dit gebeurde aan de hand van zelfrapportage door de jeugdigen van elf tot zestien jaar. De FAD is een vragenlijst die de kwaliteit van het gezinsfunctioneren meet aan de hand van aspecten als affectiviteit, betrokkenheid, gedragscontrole en communicatie in het gezin (Wachter et al., 2006). De test bestond uit zestig items. In dit onderzoek werd echter alleen de subschaal met overkoepelende vragen afgenomen. Deze subschaal bestond uit twaalf items die gingen over het algemeen gezinsfunctioneren, en vormde een goede afspiegeling van alle aspecten die in de gehele test aan bod kwamen. Ook alleen deze schaal over het algemeen gezinsfunctioneren is een betrouwbaar screeningsinstrument (Wenniger, Loon, Benoist, & Moleman, 1995). De items hadden elk vier antwoordcategorieën: 'helemaal niet mee eens', 'niet mee eens', 'eens' of 'helemaal mee eens' (Wachter et al., 2006). Een voorbeelditem is: 'We worden geaccepteerd zoals we zijn'. De validiteit van de FAD is na onderzoek door Wenniger, Hageman, & Arrindel (1993) onder 223 vrijwilligers van 17-71 jaar als 'voldoende' beoordeeld en de betrouwbaarheid als 'goed' (Wenniger et al., 1993). De

test resulteerde in een numerieke totaalscore over het algemene functioneren van het desbetreffende gezin, en liep van 12 – 48. Een hogere score betekende een slechtere kwaliteit van het gezinsfunctioneren.

Emotionele problematiek

De emotionele problematiek werd gemeten met behulp van de Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ). De SDQ is een screeningslijst voor jeugdigen in de leeftijd van elf tot zestien jaar aan de hand van zelfrapportage. De test is in 1996 ontwikkeld door Goodman, en meet de psychische/psychosociale- en gedragsproblemen bij jeugdigen (Goodman, 1997). De test bestond uit 25 items, opgedeeld in vijf subschalen: Emotionele problemen, gedragsproblemen, hyperactiviteit en aandachtstekort, problemen met leeftijdsgenoten en pro sociaal gedrag. De eerste vier subschalen resulteren in de totale probleemscore. De vijfde subschaal geeft een indicatie voor de ernst van de problematiek (NJI, 2014). Voor dit onderzoek was alleen de score op de subschaal emotionele problemen van belang. Hierop kon de score variëren van 0-10, waarbij een score van 0-5 een normale score aangaf, 6 een grenswaarde was en een score van 7-10 een abnormale score betekende (Goedhart, Treffers, & Widenfelt, 2003).

De uitkomst van deze test -de score op de schaal emotionele problematiek- was een numerieke score. De betrouwbaarheid van de SDQ is in 2007 door de COTAN als goed beoordeeld, de begripsvaliditeit als voldoende en de criteriumvaliditeit als onvoldoende, omdat er nog weinig onderzoek naar was gedaan (Cotan Documentatie, 2007).

Procedure

De personen die deelnamen aan dit onderzoek, waren kinderen van twaalf tot zestien jaar en hun ouders. Zij werden benaderd via scholen. Allereerst werd er telefonisch contact opgenomen met de basisscholen en middelbare scholen, verspreid over heel Nederland. De scholen gaven aan of zij interesse hadden in deelname aan dit onderzoek. Wanneer de scholen positief waren, vroegen zij de ouders van de kinderen van twaalf jaar en ouder bij hen op school om toestemming voor de deelname van hun kind aan het onderzoek. Dit werd gedaan door middel van een e-mail of een brief. Wanneer de ouders toestemming gegeven hadden, kregen zij een aantal vragenlijsten toegestuurd die zij moesten invullen.

De onderzoekers communiceerden met de school over de dag waarop de vragenlijsten en testen afgenomen konden worden. Ook werden afspraken gemaakt over de manier waarop de kinderen getest zouden worden, bijvoorbeeld of dit klassikaal mocht gebeuren, of dat de kinderen uit de les werden gehaald en apart werden genomen. Tijdens de testafname op de scholen zijn de kinderen uit de les gehaald. De CFT-20-R werd klassikaal afgenomen, de overige vragenlijsten individueel. Wanneer er bijzonderheden waren werden deze genoteerd, zodat na afname besloten kon worden of de testresultaten van die persoon geldig en bruikbaar waren voor verder onderzoek. Er werd voor gezorgd

dat de participanten elkaars testresultaten niet konden inzien. De informatie werd vertrouwelijk behandeld, en de dataverzameling en de verdere behandeling van de data verliep volgens de ethische protocollen. De antwoordformulieren van de kinderen werden door de onderzoekers meegenomen naar de universiteit. De ouders stuurden hun ingevulde vragenlijsten zelf op naar de universiteit. Dit onderzoek is voor aanvang goedgekeurd door de ethische commissie.

Statistische Analyse

Allereerst werd de data geïnspecteerd door het uitvoeren van een betrouwbaarheidsanalyse op de schalen ‘kwaliteit van het gezinsfunctioneren’, ‘intelligentie’ en ‘emotionele problematiek’. Er werd gekeken naar normaliteit en de missende waarden (Vocht, 2011), waarna per deelvraag de statistische toetsen uitgevoerd werden die voor het beantwoorden van die vraag nodig waren.

De eerste deelvraag luidde: ‘In hoeverre bestaat er een relatie tussen de kwaliteit van het gezinsfunctioneren en emotionele problematiek bij kinderen van twaalf tot zestien jaar?’ In deze deelvraag waren de *kwaliteit van het gezinsfunctioneren* en *emotionele problematiek* beide numerieke variabelen (Schermerhorn et al., 2011). Voor het beantwoorden van deze deelvraag werd een Pearson correlatiecoëfficiënt tussen de twee variabelen berekend (Vocht, 2011). Ditzelfde gold voor de tweede deelvraag: ‘In hoeverre is er een relatie tussen *intelligentie* bij kinderen van twaalf tot zestien jaar en de *kwaliteit van het gezinsfunctioneren*?’ Hierbij werd ook tussen de numerieke variabelen *intelligentie* en *kwaliteit van het gezinsfunctioneren* een Pearson correlatiecoëfficiënt berekend (Vocht, 2011). De derde deelvraag, waarbij naar een relatie werd gezocht tussen *intelligentie* en *emotionele problematiek* bij kinderen van twaalf tot zestien jaar, werd ook beantwoord door het berekenen van een Pearson correlatiecoëfficiënt (Vocht, 2011). De vierde deelvraag luidde: ‘In hoeverre wordt de relatie tussen de kwaliteit van het gezinsfunctioneren en emotionele problematiek bij kinderen van twaalf tot zestien jaar gemodereerd door intelligentie?’ In deze deelvraag waren de *kwaliteit van het gezinsfunctioneren*, *emotionele problematiek* en *intelligentie* de numerieke variabelen, waarbij het gezinsfunctioneren de onafhankelijke variabele en de emotionele problematiek de afhankelijke variabele was. Intelligentie was de modererende variabele. Voor het beantwoorden van deze deelvraag werd een moderatie analyse toegepast. Hiervoor was het nodig dat de variabelen ‘kwaliteit van het gezinsfunctioneren’ en ‘intelligentie’ omgezet werden in gestandaardiseerde variabelen. Hierna werd er een interactieterm aangemaakt tussen deze twee variabelen, en kon met behulp van multiële regressie berekend worden of de interactieterm significant was en er dus sprake was van intelligentie als modererende factor (Vocht, 2011). Wanneer deze significant bleek, kon de variabele intelligentie worden ingedeeld in drie categorieën: ‘laag’, ‘middel’ en ‘hoog’, en konden conclusies worden getrokken over de invloed van de kwaliteit van het gezinsfunctioneren op emotionele problematiek voor verschillende niveaus van intelligentie.

Resultaten

In dit hoofdstuk zullen eerst de algemene kenmerken van de groep die heeft deelgenomen aan dit onderzoek, besproken worden. Hierna volgt de data-inspectie en wordt gekeken naar de normaliteit en uitbijters. Vervolgens zullen de beschrijvende gegevens wat betreft de numerieke variabelen worden besproken. Hierna volgen de resultaten van de data-analyse.

Algemene kenmerken van de onderzoeksgroep

Doordat bij één persoon de complete FAD-vragenlijst over het gezinsfunctioneren mistte, is na het analyseren van de missende waarden besloten dat alleen de cases waarvan de data nagenoeg compleet was, betrokken werden bij dit onderzoek. Deze persoon werd uitgesloten van het onderzoek. Hiervoor is gekozen omdat de analyses op deze manier zo volledig mogelijk uitgevoerd konden worden. De uiteindelijke grootte van de steekproef voor dit onderzoek was $N=35$, en bestond uit 10 jongens (28.6%) en 25 meisjes (71.4%). Het jongste kind dat deelnam aan het onderzoek was 12 jaar, het oudste kind was 16 jaar. De gemiddelde leeftijd (M) van de deelnemende kinderen was 13,91 jaar ($SD=1.067$).

Normaliteit en uitbijters

De variabelen ‘intelligentie’, ‘emotionele problemen’ en ‘gezinsfunctioneren’ zijn normaal verdeeld: de z -score van de kurtosis en de scheefheid van alle drie de variabelen bevinden zich tussen de -3 en de 3. Er was sprake van één uitbijter op de totaalscore van de CFT-20-R en één uitbijter op de totaalscore van de FAD-vragenlijst. Omdat de drie variabelen inclusief deze uitbijters normaal verdeeld zijn, is er voor gekozen om deze uitbijters niet te verwijderen en mee te nemen in de analyses. Tevens is dit juist interessant voor de onderzoeksvraag, omdat er sprake is van extreem lage- en extreem hoge scores.

Er was geen sprake van missende waarden op de totaalscores van de CFT-20-R, de FAD-vragenlijst en de subschaal emotionele problemen van de SDQ waarmee de analyses gedaan werden. Hierdoor hoefden er geen acties ondernomen te worden om de missende waarden te behandelen.

Beschrijvende gegevens

Intelligentie

De gemiddelde intelligentiescore op de CFT-20-R was $M=51.23$ ($SD=12.78$, $N=35$). Als totale intelligentiescore werd de totaalscore gebruikt op de CFT-20-R. De laagste intelligentiescore op deze test was 20. De hoogste intelligentiescore was 71. Hoe hoger deze totaalscore, hoe hoger de intelligentie van het kind.

Kwaliteit van het gezinsfunctioneren

De gemiddelde score op de FAD-vragenlijst wat betreft de kwaliteit van het gezinsfunctioneren

was $M=18.09$ ($SD=4.68$, $N=35$). Voor het berekenen van de score op de vragenlijst over het gezinsfunctioneren, zijn eerst een aantal items van deze vragenlijst omgepooled. Vervolgens zijn de scores van de vragen bij elkaar opgeteld. De totaalscore op de vragenlijst van de FAD is gebruikt in de analyse. De minimale score die behaald werd in dit onderzoek was 12, de maximale score was 31. De hoogst mogelijke score die behaald kon worden was 48. Hoe hoger de score, hoe problematischer de kwaliteit van het gezinsfunctioneren.

Emotionele problemen

De gemiddelde score op de subschaal emotionele problemen van de SDQ was $M=2.64$ ($SD=2.063$, $N=35$). Voor de totaalscore op de subschaal emotionele problemen van de SDQ zijn de scores op de verschillende items behorend bij die subschaal bij elkaar opgeteld. In de analyses wordt de totaalscore op deze subschaal emotionele problemen gebruikt. De minimale score die behaald kon worden was 0, de maximale score 10. Wanneer er een score van 7 of hoger behaald werd, was er sprake van een abnormale score en zijn er emotionele problemen aanwezig bij het kind. In dit onderzoek behaalden $N=2$ kinderen een score van 7 of hoger en behaalden $N=1$ kinderen de grenswaarde (score 6).

In tabel 1 worden de beschrijvende gegevens van de numerieke variabelen intelligentie, kwaliteit van het gezinsfunctioneren en emotionele problematiek van het kind weergegeven.

Tabel 1: Beschrijving van de numerieke variabelen (n=35).

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>Z-scheefheid</i>	<i>Z-kurtosis</i>
Intelligentie	51.23	12.78	20	71	-1.31	0.002
Gezinsfunctioneren	18.09	4.68	12	31	2.52	1.21
Emotionele problematiek	2.46	2.06	0	7	1.39	-0.62

Resultaten van de analyse

Voor het beantwoorden van de eerste deelvraag ‘In hoeverre bestaat er een relatie tussen de kwaliteit van het gezinsfunctioneren en emotionele problematiek bij kinderen van twaalf tot zestien jaar?’ werd een correlatie berekend tussen de uitkomst op de FAD-vragenlijst die de kwaliteit van het gezinsfunctioneren meet, en de totaalscore op de subschaal emotionele problemen van de SDQ. De ‘kwaliteit van het gezinsfunctioneren’ werd gezien als onafhankelijke variabele, en de emotionele problematiek van het kind als afhankelijke variabele. Na het berekenen van een Pearson correlatiecoëfficiënt is een significante correlatie gevonden tussen ‘kwaliteit van het

gezinsfunctioneren' en 'emotionele problematiek' bij het kind ($r=.334, p=.050, N=35$).

Ook voor het beantwoorden van de tweede deelvraag 'In hoeverre is er een relatie tussen *intelligentie* bij kinderen van twaalf tot zestien jaar en de *kwaliteit van het gezinsfunctioneren?*' werd een Pearson correlatiecoëfficiënt berekend tussen de numerieke variabelen 'intelligentie' (de uitkomst op de CFT) en de 'kwaliteit van het gezinsfunctioneren' (de totaalscore op de FAD-vragenlijst). Deze correlatie van $r=.010$ was niet significant ($p=.955, N=35$).

De relatie tussen *intelligentie* en *emotionele problematiek* bij kinderen van twaalf tot zestien jaar, waarbij de variabele 'intelligentie' de onafhankelijke variabele en 'emotionele problematiek' de afhankelijke variabele was, bleek niet significant ($r=.222, p=.199, N=35$). Ook na het verwijderen van de uitbijter op de intelligentiescore van de CFT bleek deze niet significant ($r=.228, p=.195, N=34$). Dit betekent dat er geen sprake is van een relatie tussen intelligentie van kinderen en hun emotionele problematiek.

In tabel twee worden de correlaties tussen de numerieke variabelen, die voor het beantwoorden van de deelvragen berekend zijn, weergegeven.

Tabel 2: Correlaties tussen de numerieke variabelen.

	<i>Gezinsfunctioneren</i>	<i>Intelligentie</i>	<i>Emotionele problematiek</i>
Gezinsfunctioneren	-		
Intelligentie	.010	-	
Emotionele problematiek	.334*	.222	-

* $p < 0.05$

Voor het beantwoorden van de vierde deelvraag 'In hoeverre wordt de relatie tussen de kwaliteit van het gezinsfunctioneren en emotionele problematiek bij kinderen van twaalf tot zestien jaar gemodereerd door intelligentie?' is een moderatie analyse uitgevoerd. In deze deelvraag waren de *kwaliteit van het gezinsfunctioneren*, *emotionele problematiek* en *intelligentie* de numerieke variabelen, waarbij het gezinsfunctioneren de onafhankelijke variabele en de emotionele problematiek de afhankelijke variabele was. Intelligentie was de modererende variabele. De variabelen 'kwaliteit van het gezinsfunctioneren' en 'intelligentie' zijn omgezet in gestandaardiseerde variabelen, waarna tussen deze twee gestandaardiseerde variabelen een interactieterm werd aangemaakt. Na het uitvoeren van een multipele regressie bleek deze interactieterm (intelligentie als moderator) niet significant ($R^2 = .16, F(2,32)=3.04, p=.062$). De overige resultaten van deze multipele regressie worden beschreven in tabel 3. Doordat de interactieterm niet significant bleek, hoefde er niet verder gezocht te worden naar

verschillende mate van intelligentie waarbij de invloed op de relatie tussen de kwaliteit van het gezinsfunctioneren en emotionele problemen hoger of lager is.

Tabel 3. *Multipel regressieanalyse. Afhankelijke variabele: emotionele problemen (N=35)*

Model	Ongestandaardiseerde coëfficiënten		Gestandaardiseerde coëfficiënten	<i>T</i>	<i>P</i>
	<i>B</i>	Standaard Meetfout	β (Beta)		
(Constante)	-1.943	1.914		-1.016	.318
Gezinsfunctioneren	0.148	0.073	.335	2.036	.050*
Intelligentie	0.034	0.027	.209	1.253	.220
Moderator	0.177	0.502	.059	0.353	.726

* $p \leq .05$

Discussie

Door middel van dit onderzoek is getracht een antwoord te vinden op de vraag of er een relatie bestaat tussen de kwaliteit van het gezinsfunctioneren en de emotionele problematiek bij kinderen van twaalf tot zestien jaar, en of deze relatie gemodereerd wordt door de intelligentie van het kind.

Allereerst werd de correlatie tussen de kwaliteit van het gezinsfunctioneren en de emotionele problematiek bij de deelnemende kinderen berekend. Zoals verwacht bleek deze correlatie significant. Deze bevinding laat zien dat er een relatie bestaat tussen de kwaliteit van het gezinsfunctioneren en de emotionele problematiek bij kinderen van twaalf tot zestien jaar. Een stimulerende, goed functionerende thuisomgeving biedt het kind warmte, emotionele steun en veiligheid (Carlson, Marica, & Concoran, 2001). Dit wordt door deze bevindingen ondersteund. Bovendien bevestigt het ook dat door een slecht functionerende thuisomgeving het kind een tekort kan hebben aan emotionele steun. Door een lage kwaliteit van de thuisomgeving mist het kind mogelijk de warmte, steun en veiligheid van ouders, waardoor gedrags- en emotionele problemen bij het kind kunnen ontwikkelen (Astone & McLanahan, 2001). Ook deze studie laat zien dat wanneer er sprake is van een slecht functionerend gezin, die omgeving voor het kind stressvol kan zijn en hij of zij wordt blootgesteld aan negatieve gebeurtenissen (Rossman & Rosenberg, 1992). Dit heeft mogelijk invloed op het emotionele welzijn van het kind. Door het vinden van deze resultaten wordt benadrukt dat het van belang is om de kwaliteit van het gezinsfunctioneren hoog te houden en ouders ervan bewust te maken dat dit van groot belang is voor het welzijn van hun kinderen. Deze theoretische inzichten die door deze studie opnieuw zijn bevestigd brengen maatschappelijke consequenties met zich mee, namelijk dat het van belang is om op verschillende manieren de kwaliteit van het gezinsfunctioneren te bevorderen om

emotionele problematiek bij het kind tegen te gaan. Dit kan toegepast worden in de praktijk door het organiseren van ouderbijeenkomsten en (toekomstige) ouders te informeren over- en te stimuleren in vaardigheden die de kwaliteit van het functioneren van het gezin bevorderen, maar ook door bijvoorbeeld het meegeven van informatiefolders op het consultatiebureau met tips en trucs over dit onderwerp.

De correlatie tussen de intelligentie van het kind en de kwaliteit van het gezinsfunctioneren bleek niet significant. Dit laat zien dat er geen relatie is tussen de intelligentie van de kinderen die deelnamen aan dit onderzoek en de door hen zelf gerapporteerde kwaliteit van het functioneren van het gezin waarin dit kind opgroeit. Het is mogelijk dat de gevonden resultaten erop wijzen dat er ingestemd kan worden met bevindingen uit literatuur die suggereren dat intelligentie een dubbele rol kan spelen wat betreft het ervaren van emotionele problemen als gevolg van een slecht gezinsfunctioneren (Masten, 2014). Het bezitten van een lage intelligentie kan enerzijds leiden tot weerbaarheid voor stress en negatieve gebeurtenissen omdat het kind het niet begrijpt – en onbegrip hier wordt gezien als protectieve factor- of het kan ertoe leiden dat het kind niet tegen negatieve invloeden bestand is en hierdoor emotionele problemen ontwikkeld. Anderzijds kan een hoge intelligentie er voor zorgen dat het kind beschermende vaardigheden bezit zoals sociale vaardigheden en dit leidt tot weerbaarheid. Het kan echter ook betekenen dat het kind door zijn hoge intelligentie een groot verantwoordelijkheidsgevoel ontwikkelt en vastloopt door de omstandigheden. Bovendien spelen andere kenmerken bij het kind een rol, zoals het hebben van een sociaal netwerk of de hoogte van de SES. Uit eerdere studies is gebleken dat onder kinderen met een lage SES meer emotionele problemen voorkomen dan onder kinderen met een hoog SES (Oort, Ende, Wadsworth, Verhulst, & Achenbach, 2011). Ook laat onderzoek zien dat het hebben van sociale steun voor adolescenten een beschermende factor is voor het ontstaan van emotionele problemen (Cabaj, McDonald, & Tough, 2014; Helsen, Vollebergh, & Meeus, 2000). Al met al leiden deze verschillen tussen kinderen tot het verschil in rapportage van de kwaliteit van de thuisomgeving. Door de vele verschillende factoren die er bij een kind voor kunnen zorgen of hij of zij wél of géén emotionele problematiek ontwikkelt door de lage kwaliteit van het gezinsfunctioneren, gaven de kinderen tijdens het onderzoek geen eenduidige antwoorden. Hierdoor is was er geen trend te ontdekken in de resultaten en zorgde dit ervoor dat er geen significante relatie gevonden werd.

Er werd geen significante correlatie gevonden tussen de intelligentie en emotionele problematiek bij het kind. Dit laat zien dat er geen sprake is van een relatie tussen de intelligentie van kinderen en hun emotionele problematiek. In de literatuur bestaan hierover tegenstrijdige meningen. Zo laat de ene studie zien dat kinderen met een lage intelligentie meer kans hebben op terugtrekking, angst of depressie (Shaffer et al., 1985). Uit ander onderzoek blijkt dat jongeren met een hoge intelligentie juist een grotere kwetsbaarheid laten zien voor psychologische problemen (Vialle, Heaven, & Ciarrochi, 2007). De niet-significante correlatie wekt het idee dat de gesuggereerde relaties in de literatuur tussen de intelligentie en emotionele problematiek bij het kind niet bestaan. Hierdoor

kan mogelijk ingestemd worden met de bevindingen van Masten (2014), die veronderstelt dat intelligentie een dubbele rol kan spelen in de reactie op stressvolle situaties in het gezin. Enerzijds kan een hoge intelligentie betekenen dat het kind weerbaar is tegen het stressvolle, kille en onveilige gezinsklimaat en uit eigen initiatief -inziend dat het niet normaal is wat er in het gezin gebeurt- afleiding zoekt door middel van het omgaan met vrienden en vriendinnen of het zoeken van bescherming en veiligheid bij anderen. Hierdoor kan hij of zij zichzelf voor een groot gedeelte beschermen tegen emotionele problematiek. Anderzijds kan een hoge intelligentie betekenen dat het kind in de knoop raakt omdat het zo verward zit in de situatie en hierover door blijft peinen, waardoor het kind zich verantwoordelijk voelt voor het gebrekkige gezinsfunctioneren. Dit zou ervoor kunnen zorgen dat het kind mogelijk wel emotionele problematiek zou kunnen ontwikkelen, zoals angst of depressie (Masten, 2014; Shaffer et al., 1985). Dit alles geldt ook voor een lage intelligentie; enerzijds kan het lage IQ ervoor zorgen dat het kind weinig meekrijgt van de stress en lage kwaliteit van het functioneren van het gezin –en een gebrek aan kennis dus bescherming voor het kind betekent-, maar anderzijds kan een lage intelligentie er voor zorgen dat het kind niet de vaardigheden heeft om hier op een juiste manier mee om te gaan en zich hier niet tegen kan beschermen.

De modererende rol van intelligentie op de relatie tussen de kwaliteit van het gezinsfunctioneren en emotionele problematiek bij het kind bleek niet significant, maar neigt wel naar significantie. Dit laat zien dat intelligentie de bestaande relatie tussen de kwaliteit van het functioneren van het gezin en de emotionele problematiek bij het kind niet duidelijk beïnvloedt. Door de andere bevindingen uit dit onderzoek is duidelijk naar voren gekomen dat intelligentie een beschermende óf risicofactor kan zijn (Masten, 2014). Dit zou ook de reden kunnen zijn dat intelligentie geen rol speelt in de aanwezige relatie tussen emotionele problemen bij het kind en de kwaliteit van het gezinsfunctioneren. Doordat er geen duidelijke trend te ontdekken was in de antwoorden van de kinderen, was er geen sprake van een significant resultaat.

Beperkingen

Er zijn enkele beperkingen te noemen aan dit onderzoek. Een aantal berekende correlaties waren niet significant. Dit kan te wijten zijn aan het feit dat de groep die deelnam aan dit onderzoek klein was (N=35). Als gevolg hiervan is er mogelijk sprake van gebrek aan power. Mogelijk worden er in vervolgonderzoek met een groter aantal deelnemers meer significante resultaten gevonden. Een tweede beperking aan dit onderzoek is dat er sprake was van weinig variatie in intelligentie. De deelnemende jongeren in de leeftijd van twaalf tot zestien jaar zaten op een middelbare vmbo-school. Dit betekent dat de intelligentieniveaus van de deelnemende jeugdigen weinig van elkaar verschilden, zeker in vergelijking met de Nederlandse populatie twaalfjarigen tot zestienjarigen. Dit zorgt ervoor dat de gevonden significante resultaten beperkt generaliseerbaar zijn. Als laatste zou er tijdens de afname sprake geweest kunnen zijn van sociale wenselijkheid. De jongere zat aan de ene kant van de tafel, waarbij twee studenten tegenover de deelnemende jongere zaten. De anonimiteit van het

onderzoek werd gemeld. Echter, de jongere kon zich nog bezwaard voelen om in het bijzijn van de twee aanwezige studenten de juiste antwoorden in te vullen over het functioneren van het gezin en zijn of haar emotionele gesteldheid. Dit alles neemt niet weg dat tijdens het afnemen van de testen zich geen incidenten hebben voorgedaan waardoor de resultaten minder betrouwbaar zouden zijn. De testafnames zijn niet in grote mate verstoord. Ook zijn de testen die in dit onderzoek zijn gebruikt voor het meten van de verschillende variabelen voldoende betrouwbaar en valide, wat tot gevolg heeft dat de interpretatie van de testresultaten betrouwbaar is. Bovendien ontstaat er door dit onderzoek meer duidelijkheid over de rol die intelligentie speelt op de relatie tussen de kwaliteit van het gezinsfunctioneren en emotionele problematiek bij het kind.

Implicaties voor wetenschap en praktijk

Na het uitvoeren van dit onderzoek zijn er enkele implicaties voor de wetenschap en praktijk naar voren gekomen. Allereerst zal er in de toekomst verder onderzoek gedaan moeten worden naar de invloed van intelligentie op emotionele problemen bij middelbare scholieren. Het is mogelijk dat de emotionele problemen in deze groep worden onderschat, omdat jongeren terughoudend zijn in het uiten hiervan. Door in vervolgonderzoek toe te spitsen op emotionele problemen bij verschillende intelligentieniveaus kan helderder worden bij wie deze problemen meer spelen. Dit onderzoek zal met voorzichtigheid moeten uitgevoerd worden. Jongeren zijn terughoudend in het openbaar maken van hun emotionele problematiek (Flett & Hewitt, 2013). Daarom zal onderzoek anoniem gedaan moeten worden, of na het opbouwen van een vertrouwensband met de jongere.

Zoals uit deze studie naar voren kwam blijkt de kwaliteit van de thuissituatie in vele gevallen gerelateerd te zijn aan de aanwezigheid van emotionele problemen bij het kind. Hieruit ontstaan implicaties voor de praktijk. Door het inzetten van voorlichtingscampagnes en het uitgeven van folders over wat de kwaliteit van het functioneren van de thuisomgeving van het kind met hem of haar doet, worden de ouders hiervan op de hoogte gebracht en zal er in de toekomst mogelijk verbetering optreden en de emotionele problemen bij jeugdigen afnemen.

Door middel van dit onderzoek wordt bevestigd dat de kwaliteit van het gezinsfunctioneren gerelateerd is aan de emotionele problemen van het kind. Hoe onveiliger, stressvoller en minder hecht de thuissituatie, hoe meer emotionele problemen het kind ervaart. Intelligentie speelt in deze relatie mogelijk een dubbele rol: enerzijds kan een hoge intelligentie betekenen dat het kind blijft hangen in de problemen van thuis en zich er verantwoordelijk voor voelt. Op deze manier ontwikkelt het kind emotionele problematiek. Een hoge intelligentie kan anderzijds ook zorgen voor weerbaarheid wanneer het kind met behulp van zijn of haar vaardigheden afleiding of bescherming zoekt in andere dingen of bij andere personen. Dit geldt ook voor een lage intelligentie, wat kan betekenen dat het kind zichzelf er niet tegen kan beschermen door gebrek aan vaardigheden waardoor emotionele problematiek kan ontstaan, maar een gebrek aan kennis zou anderzijds ook kunnen zorgen voor bescherming wanneer het kind weinig meekrijgt van het slechte gezinsfunctioneren. Door middel van

voorlichtingscampagnes kan bij (jonge) gezinnen het bewustzijn worden gecreëerd dat een goed functionerend gezinsklimaat van belang is. Hierdoor krijgen de opgroeiende kinderen te maken met een veilige thuissituatie, zodat ze na iedere schooldag met een fijn gevoel richting huis gaan. Ook is het voor scholen een taak om kinderen te trainen in sociale en emotionele vaardigheden, waardoor het kind weerbaarder wordt.

Referenties

- Astone, N.M., & McLanahan, S.S. (1991). Family structure, Parental practices and high school competition. *American Sociological Review*, *56*, 309-320.
- Bronfenbrenner, U., & Morris, P.A. (1998). The Ecology of developmental processes. In: Damon, W., & Lerner, R.M. Handbook of child psychology. Theoretical Models of Human Development, 1, 993-1028. New Jersey, US: John Wiley & Sons.
- Cabaj, J.L., McDonald, S.W., & Tough, S.C. (2014). Early childhood risk and resilience factors for behavioural and emotional problems in middle childhood. *BMC Pediatrics*, *14*, 166-166. doi: 10.1186/1471-2431-14-166
- Carlson, J.M., & Corcoran, M.E. (2001). Family structure and children's behavioural and cognitive outcomes. *Journal of Marriage and Family*, *63*, 779-792. doi:10.1111/j.1741-3737.2001.00779.x
- Cotan Documentatie. (2007). *Beoordeling van de Strengths and difficulties Questionnaire*. Verkregen op 20 december 2014 van <http://www.cotandocumentatie.nl/testsoptitel.php?char=S&type=abbrev&page=2>
- Flett, G.L., & Hewitt, P.L. (2013). Disguised distress in children and adolescents "Flying under the radar": Why psychological problems are underestimated and how schools must respond. *Canadian Journal of School Psychology*, *28*, 12-27. doi:10.1177/0829573512468845
- Goedhart, A., Treffers, F., Widenfelt, B. (2003). Vragen naar psychische problemen bij kinderen en adolescenten: de Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ). *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid*, *58*, 1018-1035.
- Goodman, R. (1997). The Strengths and Difficulties Questionnaire: A Research Note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *38*, 581-586. doi: 10.1111/j.1469-7610.1997.tb01545.x
- Graham, J.R. & Naglieri, J.A. (2003). *Handbook Of Psychology*. New Jersey, US: John Wiley & Sons.
- Grant, K.E., Compas, B.E., Thurm, A.E., McMahon, S.D., Gipson, P.Y., Campbell, A.J., ... Westerholm, R.L. (2006). Stressors and child and adolescent psychopathology: Evidence of moderating and mediating effects. *Clinical Psychology Review*, *26*, 257-283. doi:10.1016/j.cpr.2005.06.011
- Harland, P., Reijneveld, S.A., Brugman, E., Verloove-Vanhorick, S.P., & Verhulst, F.C. (2002). Family factors and life events as risk factors for behavioural and emotional problems in children. *European Child & Adolescent Psychiatry*, *11*, 176-184. doi:10.1007/s00787-002-0277-z
- Harold, G.T., Leve, L.D., Elam, K.K., Thapar, A., Neiderhiser, J.M., Natsuaki, M.N., ... Reiss, D. (2013). The nature of nurture: Disentangling passive genotype- environment correlation from family relationship influences on children's externalizing problems. *Journal of Family*

- Psychology*, 27, 12-21. doi:10.1037/a0031190
- Hartman, L.R., Magalhães, L., & Mandich, A. (2011). What does parental divorce or marital separation mean for adolescents? A scoping review of North American literature. *Journal of Divorce & Remarriage*, 52, 490-518. doi: 10.1080/10502556.2011.609432
- Helsen, M.J.E., Vollebergh, W.A.M., & Meeus, W.H.J. (2000). Social support from parents and friends and emotional problems in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 29, 319-335. doi: 10.1023/A:1005147708827
- Kim, S.H. (2011). Consequences of parental divorce for child development. *American Sociological Review*, 76, 487-511. doi: 10.1177/0003122411407748
- Lösel, F., & Farrington, D.P. (2012). Direct protective and buffering protective factors in the development of youth violence. *American Journal of Preventive Medicine*, 43, 8-23. doi: 10.1016/j.amepre.2012.04.029
- Luthar, S.S. (2008). Vulnerability and resilience: A study of high-risk adolescents. *Child Development*, 62, 600-616. doi:10.1111/j.1467-8624.1991.tb01555.x
- Masten, A.S. (2014). Ordinary magic: resilience in development. New York, UK: Guilford Publications.
- Masten, A.S., Garmezy, N., Tellegen, A., Pellegrini, D.S., Larkin, K., & Larsen, A. (1988). Competence and stress in school children: the moderating effects of individual and family qualities. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 29, 745-764. doi:10.1111/j.1469-7610.1988.tb00751.x
- Neymotin, F. (2014). How parental involvement affects childhood behavioural outcomes. *Journal of Family and Economic Issues*, 35, 433-451. doi:10.1007/s10834-013-9383-y
- NJI. (n.d.). *Databank. Instrumenten en Richtlijnen*. Geraadpleegd op 1 december 2014 via [http://www.nji.nl/nl/Databanken/Databank-Instrumenten-en-Richtlijnen/Strengths-and-Difficulties-Questionnaire-\(SDQ\)](http://www.nji.nl/nl/Databanken/Databank-Instrumenten-en-Richtlijnen/Strengths-and-Difficulties-Questionnaire-(SDQ))
- Oort, F.V.A., Ende, J., Wadsworth, M.E., Verhulst, F.C., & Achenbach, T.M. (2011). Cross-national comparison of the link between socioeconomic status and emotional and behavioral problems in youths. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 46, 167-172. doi: 10.1007/s00127-010-0191-5
- Rossmann, R.B.B., & Rosenberg, M.S. (2006). Family stress and functioning in children: the moderating effects of children's beliefs about their control over parental conflict. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 33, 699-715. doi:10.1111/j.1469-7610.1992.tb00906.x
- Schermerhorn, A.C., D'Onofrio, B.M., Turkheimer, E., Caniban, J.M., Spotts, E.L., Lichtenstein, P., ...Neiderhiser, J.M. (2011). A genetically informed study of associations between family functioning and child psychosocial adjustment. *Developmental Psychology*, 47, 707-725. doi:10.1037/a0021362

- Shaffer, D., Schonfeld, I., O'Connor, P.A., Stokman, C., Trautman, M.D., Shafer, S., & Ng, S. (1985). Neurological soft signs. Their relationship to psychiatric disorder and intelligence in childhood and adolescence. *Arch Gen Psychiatry*, *42*, 342-351.
doi:10.1001/archpsyc.1985.01790270028003
- Vialle, W., Heaven, P. C. L., & Ciarochi, J. (2007). On being gifted, but sad and misunderstood: Social, emotional, and academic outcomes of gifted students in the Wollongong Youth Study. *Educational Research and Evaluation*, *13*, 569-586. doi:10.1080/13803610701786046
- Vocht, de, A. (2011). Basishandboek SPSS 19. Utrecht, Nederland: Bijleveld Press.
- Wachter, D. de, Walle, S. van de, Steelandt, K. van, Linden, J. van der, Lange, A. (2006). Een psychometrische verkenning van de Nederlandse versie van de Family Assessment Device. *Directieve therapie*, *26*, 21-27. doi:10.1007/BF03060406
- Wantamura, S.E., Philips, D.A., Morrissey, T.W., McCartney, K., & Bub, K. (2011). Double jeopardy: poorer social-emotional outcomes for children in the NICHD SECCYD experiencing home and child-care environments that confer risk. *Child Development*, *82*, 48-65. doi:10.1111/j.1467-8624.2010.01540.
- Wenniger, W.F. M.d.B., Loon, van, A.J.J.M., Benoist, R.H.I., & Moleman, N. (1995). De Nederlandse vertaling van de McMaster Family Assessment Device. *Tijdschrift voor psychiatrie*, *9*.
- Wenniger, W.F., Hageman, J.W., & Arrindell, W.A. (1993). Cross-national validity of dimensions of family functioning: First experiences with the Dutch version of the McMaster Family Assessment Device (FAD). *Personality and Individual Differences*, *14*, 769-781. doi:10.1016/0191-8869(93)90090-P
- Zimbardo, P.G., Weber, A.L., & Johnson, R.L. (2007). *Psychologie, de essentie*. Amsterdam, Nederland: Pearson Benelux B.V.